

PIKKUPOJAT METSÄSSÄ – TUNNEKOKEMUKSIA TOIMINNALLISISSA PIENRYHMISSÄ

ALPO HEIKKINEN

Keskustelu lasten ja nuorten pahoinvoinnista on ollut julkisuudessa vilkasta, mutta vähemmän on tuotu esille sitä, miten hylkäämisen kokemukset ja epäluottamus aikuisiin ilmenevät. Yritän tuoda keskusteluun jotain uutta ja lähestyä aihetta lapsen ja nuoren omien kokemusten ja tunne-elämään liittyvien sisältöjen kautta. Lisäksi haluan valaista ehkäisevän toiminnan merkitystä lastensuojelu- ja auttamistyössä. Esimerkkinä käytän lastensuojelun ehkäisevää pienryhmätoimintaa, jota olen kehittänyt viisi vuotta pääkaupunkiseudulla.

Tämä on kertomus ja analyysi pikkupojista – osasta niitä poikia ja pienestä siivusta niitä kokemuksia, jotka kohtasimme lastensuojelun ja nuorisotyön yhteisessä ehkäisevässä hankkeessa vuosina 1995–2001. Asuinalueella, jonne työme rajoittui, elää kouluikäisiä 7–15-vuotiaita lapsia ja nuoria noin 1 600. Tästä populaatiosta noin 8–9 prosenttia on lastensuojelun avohuollon piirissä.

Työn lasten ja nuorten parissa toteutin yhdessä työparini kanssa toiminnallisissa pienryhmissä, joissa pyrimme vahvistamaan lasten voimavaroja ja elämänhallintaa sekä käsittelemään tunnekokemuksia ja kehittämään sosiaalisia taitoja. Tässä yhteydessä voidaan puhua metodisesti lasten ja nuorten voimaannuttamisesta (empowerment). Toiminta kohdennettiin rajattuun riskiryhmään alueen lastensuojelun ja nuorisotyön asiakkaista. Pienryhmätoiminta perustui elämäntapa- ja kaariajatteluun: yhtä pienryhmää tuettiin toiminnallisesti kasvuyhteisössä 3–4 vuotta elämänuran varhaisnuoruusvaiheen läpi.

Tarkastelen lasten ja nuorten kanssa toteuttamamme pienryhmätoimintaa vertailemalla ja käyttäen tukena Marjatta Bardyn ja Johanna Barkmanin käsitteistöä artikkelissa ”Tunteet ja ilmaisuaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä” Yhteiskuntapolitiikka-lehdessä (3/01).

Pohdin sosiaalityössä soveltamiamme toiminnallisia menetelmiä ja toiminnallisia lähtökohtia.

Tutkin sitä, miten 9–15-vuotiaat pojat ilmaisevat itseään toiminnallisten harjoitusten erilaisissa konteksteissa. Bardyn ja Barkmanin (2001) artikkelissa vastaavasti tarkasteltiin elämäkertaketjuhankkeen yhteydessä työmenetelmien kehittämistä lasten taideilmaisun avulla. Käsitteistö on kuitenkin osittain soveltamiskelpoinen myös pikkupoikien toiminnallisten pienryhmien tunnekokemusten tarkasteluun ja yhteneväinen oman tarkastelumme kanssa, vaikka ilmaisun välineinä olemmekin käyttäneet elämyksellisiä seikkailukasvatuksen menetelmiä. Toiminnallisuus on tässä yhteydessä sosiaalisten taitojen ja tunneilmaisun kehittämistä. Aineistona tässä artikkelissa käytän työpäiväkirjaani soveltuvin osin. Kerron, mitä itse olen havainnut ja kokenut.

MIKSI TOIMINNALLISUUTTA JA ELÄMYKSELLISIÄ MENETELMIÄ?

En rakenna pienryhmissä yksilöhistorian elämäntokertomuksia, vaan kertomukset rakentuvat toiminnassa. Historia tuotetaan toiminnassa, jota lapset myöhemmin refleктоivat nykyiseen ja tulevaan yhdessä työntekijöiden kanssa.

Elämyksellisiä menetelmiä pidetään harvoin pitkäjänteisinä kasvatusten menetelminä, kuntouttavina terapiakäytäntöinä tai oireilevien lasten tukimuotoina. Erityisesti tämä on ollut ongelma ”seikkailukasvatus”-nimisen menetelmän mieltämisessä. Ehkä tämän vuoksi onkin turvallisempaa puhua yleisemmässä merkityksessä toiminnallisista menetelmistä, koska kaikki toiminta, jota lasten ja nuorten kanssa toteutetaan, ei ole kuitenkaan seikkailutoimintaa, vaikka seikkailukasvatuksen viitekehysten sovellutusarvo on varsin laaja. Pohdin samalla, miten itse olen kokenut toiminnan eheyttävän luonteen suhteessa lapsiin. Kysymys voisikin kuulua, mihin perustuu menetelmien korjaava ja eheyttävä luonne tai miten

korjaava ja eheyttävä luonne ilmenee käytännössä tunnekokemusten purkamisena.

Toiminnallisen osallistamisen tarvetta on perusteltu esimerkiksi siten, että lähtökohtana on raskaan lastensuojelun visaisimpiin ongelmiin kuuluva huono-osaisuuden ja negatiivisen sukupuoliperimän sitkeä siirtyminen vanhemmilta lapsille. Lasta laiminlyövää ja kaltoin kohtelevaa perheitälannetta on joskus vaikea ellei mahdotonta saada kohtuullisesti kohenemaan perheelle annettavan monenlaisen avun, tuen ja kontrollin muodoista huolimatta. (Bardy & Barkman 2001, 119.)

Aina voidaan myös kysyä, mitä korjaavilla kokemuksilla voidaan vielä korjata. Toisaalta lastensuojelun sijoitukseen ei takaa välttämättä kuntoutumista, jos varhaislapsuuden kiintymyssuhteet ovat vaurioituneet pahasti. Kaikki avun ja tuen muodot antavat kuitenkin mahdollisuuden. Näin voidaan myös ajatella, että avohuollon toiminnalliset menetelmät olisivat lapselle ja nuorelle uusi mahdollisuus vahvistaa omia voimavaroja aikuiskeskeisessä palvelujärjestelmässä.

Esimerkki: 12-vuotiaat veljekset asioivat lastensuojelun avohuollossa. Pojat olivat ylivilkkaita ja levottomia, huutelivat uhkailuja ja kiroilivat elinympäristössään aikuisille ja toisille lapsille sekä käyttäytyivät aggressiivisesti vertaisryhmässään. Opettajan oli koulussa vaikea hallita veljeksiä suuressa luokkaryhmässä levottoman käytöksen vuoksi. Koulunkäynti oli vaakalaudalla. Rikoksin ja päihtein pojat eivät vielä kuitenkaan oireileet. Pojat alkoivat erottautua oireilevan käytöksen vuoksi omassa kasvuympäristössään ja heidän omat vertaisryhmäkontaktinsa asuinalueella alkoivat kapeutua liittymiseen yhteen samankaltaisesti oireilevien kanssa.

Yksinhuoltajaäiti ei jaksanut poikien riitelyä, tappeluja ja taistelua. Isää ei käytännössä poikien elämässä ollut, myös sukuresurssit olivat heikot. Henkilönä isä oli olemassa mutta ei käytännössä arjen jakajana ja kasvattajana. Pojat välttelivät ja häpesivät keskustelua alkoholisoituneen isän roolista ja historiasta. Perheen alhainen tulotaso ja kasvatustyön jääminen toisen vanhemman varaan aiheuttivat syrjäytymisen ”tavallisten” perheiden harrastustoimintaan ja viikonlopunviettoon liittyvistä sosiaalista toimintakykyä ja kasvua edistävästä arkirutiineista sekä turvallisesta yhdessäolosta. Veljesten arjesta puuttuivat nämä ilot. Mitä lastensuojelun avohuolto voisi tällaisessa tilanteessa pojille tarjota, jos lasten sijoitus ei ole ”näköpiirissä” tai siihen ei vielä ole ”riittävän” vah-

voja perusteita? Riittävätkö keskustelu, seuranta, viranomaisverkoston dialogi ja yhteistyö koulun kanssa vai voidaanko kokeilla jotain muuta tai uutta?

Murrosikäen ajoittuva eheyttävä interventio videllä mainitun kaltaisissa ”klassisissa” avohuollon tapauksissa olla jo monessa suhteessa liian myöhäinen. Ajan kuluessa lapsi jää itselleen vieraaksi, koska hän on itselleen vieras ja hänen on vaikea ottaa vastaan hyvää silloinkaan, kun sitä viimein on tarjolla (Bardy & Barkman 2001, 200).

Vaikeus ottaa vastaan hyvää ilmeni selkeästi erään ryhmämme kohdalla. Pojat olivat 7.–9.-luokkalaisia peruskoulun erityisluokan oppilaita, jotka eivät luottaneet omiin kykyihinsä. Heidän pelkonsa ja häpeänsä purkautuivat torjuvana tuhona, erilaisina provokaatioina ”normaaleja” ryhmiä kohtaan. Heille arkipäivää olivat paikkojen särkeminen ja oman aseman lunastaminen fyysisellä väkivallalla tai välillisellä uhkailulla.

Kun vein tällaisen taustan omaavia poikia pois kouluympäristöstä, he ilmaisivat aluksi selkeästi tunnemuistonsa toiminnallisten harjoitusten yhteydessä ja peilasivat mennyttä nykyhetkeen. Pojilla oli tapana leireillä ja retkillä ottaa kiivaasti yhteen vaellusten ja leirien ruoanlaittatuokioissa. Kun retkikeittimen kasaaminen ruoan laittoa varten oli lähes sietämättömän tuskallista, pojat heittelivät retkikeittimen osia pitkin metsiä ja valelivat ympäristöön keittimen poltonestettä sytyttäen samalla ympäristön tuleen ja saaden aikaan näin täyden kaaoksen. Koska kaikki on päättynyt kaaokseen, kaiken on päätyttävä kaaokseen. Arjen kasvuympäristöissä kaaos muodostui näin mutta toisenlaisin välinein, nyrkein ja paikkojen hajottamisin. Retkikeittimen kasaamis- ja ruokailutuokioissa oli aluksi suuria vaikeuksia ottaa ryhmän toisia jäseniä huomioon. Pojilta puuttui lähes täysin lojaliteettivaihto. Lojaliteettivaihdoilla tarkoitan tässä yhteydessä kykyä käyttäytyä sosiaalisessa toimintatilanteessa miellyttävällä tavalla toista kohtaan ja odottaa vastaavasti toiselta miellyttävää palautetta.

Opittu tapa ratkaista tilanteet on yksilökeskeinen. ”Minulle kaikki heti ja pitääköön muut huolen itsestään.” Mielihyvän kokeminen antamisesta ja auttamisesta puuttui. Tapa ratkaista konfliktit oli itsensä pelastaminen. Yksi ryhmän pojista kuvasi mennyttä aikaa ja kehittyneitä kykyä lojaliteettivaihtoon osuvasti:

”Muistatko silloin kun oltiin ekalla retkellä siellä Kuh-

mossa niin mä en jaksanut kasata, enkä osannu kasata sitä keitintä ja mä heittelin ne osat pitkin metsiä ja siten yritin pistää kaveria haarukalla naamaan mutta te [työntekijät] tulitte väliin ja laitoitte mut pihteihin syliin. Nyt mä osaan kasata tän vehkeen ja tunnen säänot. On paljon rauhallisempaa nykyään.”

Koulun konteksti muodosti näille pojille paikan purkaa kiukun ja vihan tunteitaan ja suorittaa pieniä olotilaa helpottavia arkiprovokaatioita, mellakoita ja mielenosoituksia. Toiminnallisissa menetelmissä toiminnallinen konteksti voidaan vaihtaa pois kouluympäristöstä. Retkien, leirien, kiipeilyn tai muiden erilaisten toimintojen ympärille muodostettavien, vuosia kestävien, säännöllisesti toteutettavien erityistuetujen pitkäjänteisten harjoitusten avulla lapselle ja nuorelle voidaan antaa omaa toimintakykyä peilaavia tunne- muistoja, joiden avulla syntyi mahdollisuus hahmottaa omaa elämäntulkua.

KANOOTTI JA LUOTTAMUSPULA

Bardy ja Barkman (2001, 200) jakavat elämäkertaketjun kahteen keskeiseen lähtöoletukseen, joissa sukupolvidynaaminen katse kohdistuu lapsuuden emotionaalisiin suhteisiin kahdessa kerroksessa. Jos lapsi jää etäälle omista kokemuksistaan ja tunteistaan, syrjäytymisriski kasvaa.

Aikuiset voivat auttaa lapsia kohti lapsen omia kokemuksia, mikäli heillä on valmius kohdata oma historiansa emotionaalisella tasolla. Lapsen ja nuoren on vaikea päästä lähelle oman elämänsä emotionaalista tietoisuutta, jos he ovat oppineet tukahduttamaan tunteensa selvittääkseen siitä, että muihin ei ole luottamista. Voidaan sanoa, että syntyy emotionaalinen pääomavaje.

Aivan yhtä hyvin kuin taidetta, jota elämäkertaketjussa käytettiin, voi tunnekokemusten esille tuomisen toiminnallisena välineenä käyttää retkeilyä tai seikkailua luonnossa. Pienten poikien tunnekokemusten kommunikaatiokanava aukeaa jännittävässä ympäristöissä tapahtuvien uusien kokemusten kautta, joissa keho ja fyysinen minä ovat osa tapahtumien kulkua. Pelkojen, riskien ja epävarmuuden kokemuksen kohtaaminen sekä hallintaan saattaminen ovat tärkeä osa tunte-elämän kehittämisessä.

Erään ryhmän kanoottiepisodei kuvaa riskien ja pelkojen kohtaamista, luottamuksen syntyprosessia ja opittua vastuunsiirtoa. Kyseessä on harjoitus, jossa intiaanikanootilla lasketaan koskea

pareittain. Molemmilla on kanootissa työnjako. Keulamies meloo perämiehen käskystä ja perämies ohjaa tai molemmat ohjaavat. Ryhmä kuvasi tilannetta kanoottiin kaaduttua ja veden varaan jouduttua seuraavasti:

”Mitä ihmettä! Sinä meloit väärin ja kaaduttiin. En enää ikinä lähde sinun kanssa kanoottiin. Sinun kanssa kanootti kaatuu aina. Arvaa uskallanko laskea seuraavaa koskea sinun kanssa. Mä haluan Paten kanoottiin. Saat meloa yksin paska. Kun lähdettiin aluksi melomaan niin kaikki meni hyvin. Nyt se kaatuu varmaan taas seuraavassa koskessa. Mä olen siitä ihan varma. Sä mokaat. Pelottaa ja palelee. En enää ikinä lähde kanoottireissulle, se on ihan varma. Ja te työntekijät ette välitä meidän hengestä. Teille on ihan sama jos me kuollaan. Ennen koskea mua pelottaa aina ihan sikana.”

Kanoottiin kaatumiseen haetaan syyllistä oman toiminnan arvioinnin tai yhteisen toiminnan arvioinnin sijaan ulkopuolisista. Mutta johtuiko se kenties aallosta vai perämiehen virheestä? Oman osaamattomuuden pelkoa seuraavat syyttäminen ja vastuunsiirto. Epäluottamuksen kokemisen sisäisen piirteen esille nousu tällaisessa tilanteessa on myös aikuisille luontainen prosessi. Aikuiset tosin käyvät saman prosessin hiljaisena sisäisenä dialogina ja kykenevät useimmiten hallitsemaan tunteitaan avoimen syyttämisen ja epäluottamuksen ilmaisun sijaan. Tällaisessa toiminnallisessa kontekstissa pelon ja epäluottamuksen kokemus syntyy lapsilla spontaanisti. Seurauksena on välitön konflikti.

Bardy ja Barkman (2001) toteavat, että pitkäkestoinen arjen kasvuympäristössä läsnä oleva epäluottamus voi olla kuitenkin vaikeasti murrettavissa uurtaessaan ihmisen mieleen sellaisen yksin selviämisen ja yksinäisyyden mentaalisen maiseman, joka ei hevin läpäise avun tarjouksia.

Eräiden ryhmien kohdalla oli ajoittain erittäin vaikeaa saada lapsia sitoutumaan toiminnallisiin harjoituksiin. Kun lapsen ja nuoren voimavarat ovat heikot, kaikkein vaikeinta heille on yksinkertaisista asioista nauttiminen, keskittyminen ja toimintaan sitoutuminen. Toiminnallisten harjoitusten ohella joudutaan usein käyttämään ”sosiaalista imu” lisääviä toimintoja. Tällaisia ovat esimerkiksi elokuvissakäynti, yhteinen ravintola-ruokailu, huvipuistokäynnit, näyttelyt ja kesäretket, joiden funktiona ovat lepo ja vapaa-aika. Vaahtivien ryhmäharjoitusten yhteydessä esiin nouseva oireilu on lapsille ja nuorille psyykkisesti ja sosiaalisesti raskasta harjoittelua.

PELOTTAVA HILJAISSUUS JA AJAN KOKEMINEN

Erityyppisiä toiminnallisia työmuotoja on käytettävä monipuolisesti ja ne on suhteutettava lasten ja nuorten senhetkisiin voimavaroihin. Erään ryhmän pelot, ennakkoluulot ja epäluottamus olivat juurtuneet niin syväälle, että koulun ja tutun asuinalueen ulkopuolelle lähteminen tuotti suuria vaikeuksia. Voidaan kiteyttää, että mitä yksinkertaisemmat, rauhallisemmat ja vaatimattomammat olosuhteet, sen vaikeampaa näiden lasten ja nuorten on hallita aikaa, tilaa ja paikkaa.

Vaativattomuus, hiljaisuus ja vähävirikkeellisyys, joita varsinkin luonnossa joutuu kokemaan, vaativat lapselta ja nuorelta kapasiteettia ja kompetenssia, joka kehittyy vasta persoonan ja identiteetin, minuuden vahvistamisen kautta. Mitä enemmän on henkistä kapasiteettia, sitä helpompi lapsen ja nuoren on oppia nauttimaan hiljaisuuden ja vähävirikkeisyyden kokemuksista luonnossa. Yöpymisen ulkosaaristossa pojat kokivat sietämättömänä ja pelottavana:

”Antaa olla viimeinen kerta kun tulen tähän erakkoosaareen. Kelaa vähän, täällä ei ole edes sähköjä eikä telkkaria. Mitä sä luulet meidän illalla tekevän kun ei ole telkkaria eikä mankkaa. Ulos en varmaan mee pimeellä. Siellä vaanii joku raiskaaja kuitenkin. Te olette hulluja, tuotte meidät tänne kuolemaan. Kelaa, kaks yötä täällä, enhän mä kestä mitenkään, se on niin pitkä aika.”

Vaikka lasten ja nuorten kanssa tehtävässä työssä puhutaan paljon toiminnallisuudesta, on tärkeää oppia kokemaan tarpeen siirtoa ja yhdessäolon mitään tekemättömyyden tiloja. Toiminnallisella olemisella on kääntöpuoli, kyky ja vahvuus osata olla tekemättä mitään ja nauttia siitä. Metsän ”rauhan” kokeminen miellyttävänä kokemuksena saattaa olla lapselle ja nuorelle vuosia kestävä kasvuprosessin ja vahvistumisen tulos:

”Viimeinkin pääsin metsän rauhaan. Haluan tänne koska täällä on hiljaista. Kukaan ei valita eikä kyttää niinku kaupungissa. Stadissa saa olla jatkuvasti varuillaan.”

Kuntouttavan retkeilyn ja seikkailun yhteydessä kohdattavat elementit, maa, ilma, tuli ja vesi, ovat hyvin konkreettisia objekteja, joiden hallitsemista lapsi ja nuori joutuu harjoittelemaan mielen ja ruumiin kautta. Elementit antavat tunteille purkautumisväyliä, kuten tapahtui telttakaminan

puidenpolttorituaalissa ja juomaveden nauttimisessa luonnosta. Kaminassa poltetaan tuska ja ikävät muistot. Kaminan vaaleanpunainen, lähes sulamisasteen hehku vapauttaa. Jokainen lisätty kalikka on ikävän muiston tai kokemuksen vertauskuva. Järjestelmää kuormitetaan niin, että kuvitellaan kaminan sulavan ja koko telttayhdyskunnan päätyvän lopulta voimattomaan ja sekasortoiseen kaaokseen liekkimeren keskellä. Näin matka saisi odotetun ja opitun epäonnistuneen lopputuloksen. Kamina ei kuitenkaan koskaan sula, vaan siitä tulee pikkuhiljaa hyvää ystävää, johon opitaan luottamaan hyvänä henkenä, luotettavana retkikumppanina.

”Nyt poltetaan niin että kamina sulaa, aivan sama, kaikki palaa kuitenkin maan tasalle.”

Juomaveden ottaminen luonnosta voi olla luottamus kysymys suhteessa aikuiseen. Kuka juottaa kenellekin mitä ja mitä ajattelen siitä, mitä ihmiset ajattelevat minusta ihmisenä, millainen on merkitykseni ihmisenä. Miten oletan, että minua kohdellaan ihmisenä.

”Juotat mulle paskapurovettä koska haluat myrkyttää minut.”

Bardyn ja Barkmanin (2001, 200) elämäkertaketjun kokemusten mukaan minkä tahansa aistin tarjoaman ilmaisukanavan harjaannuttaminen on avuksi. Sarkastisesti tässä yhteydessä maa, ilma, tuli ja vesi toimivat patoutuneiden tunteiden ilmaisun purkuväylänä. Mahdollisuutena käsitellä aistein objekteja ja reflektoida niiden kautta menneisyyttä tulevaan.

KOMPETENSSIN KEHITTYMINEN

Kanootin kaatumisen samoin kuin metsän hiljaisuuden ja virikkeettömyyden kanssa on opittava elämään. Ympäristö säätelee kuitenkin vallinnan mahdollisuuksia. Kiipeilijä tipahtaa kalliolta, kun voimat loppuvat ja sopivaa otetta ei löydy, mutta hän voi valita ja arvioida, minne hän kiipeää ja milloin. Valintojen tekemiseen on kuitenkin oltava elämässä opittua kompetenssia. Kompetenssi kehittyy erilaisissa ympäristöissä kohtaamalla vaihtelevia haasteita. Sinänsä elämykselliset menetelmät eivät poikkea taiteesta ilmaisun välineenä. Aistien harjaantuminen elä-

mypedagogisissa menetelmissä voi olla jopa monipuolisempaa ja kokonaisvaltaisempaa sekä vähemmän abstraktia.

Kokemuksesta riippumattomia valintoja ei ole. Kokemismaailma otetaan työn kohteeksi ja ruokitaan assosiaatioiden virtaa, jotta se voisi ilmentyä, tehdä itsensä näkyväksi ja koetuksi uusin tavoin ja avustaa tietoisuutta. Missään normatiivisessa mielessä oikeaa tai väärää ei silloin ole. Kukaan ulkopuolinen ei voi arvioida, mitä on mahdollista tuntea. Oikein on päästä omassa tahdissa lähelle kokemuksiaan, jolloin voi myös ymmärtää toisten kokemuksia ja sitä kautta päästä sosiaalisesti oikean ja väärän jäljille. Emotionaalisten todellisuuksien tutkiminen auttaa näkemään, mitä voi muuttaa ja minkä kanssa on opittava elämään. (Bardy & Barkman 2001, 200.)

En lähesty tunteiden ilmaisua toiminnallisuuden kautta yhtä yksilöhistoriapainottuneesti kuin Bardy ja Barkman (2001) elämäkerronnallisuuden kehikossa, vaan käsitan elämyksellisen pienryhmätoiminnan tavaksi tuottaa uutta, korjaavaa historiaa lapselle ja nuorelle. Sen läpikäyminen edellyttää vuosia kestävästä pitkäjänteistä työtöettä lastensuojelun avohuollon pienryhmätoiminnassa, jotta tuotettua historiaa päästään työstämään. Toiminnan historia suhteutuu nykyhetkeen ja toiminnallisen menetelmän jatkuvuus luo tulevaisuusorientaation. Lisäksi työmenetelmämme on kohdennettu 8–15-vuotiaille pojille, joten sekin asettaa rajoituksia erilaisten toiminnallisten menetelmien käytölle. Elämäkerronnallisuuden menetelmässä (Bardy & Barkman 2001, 201) lähtökohtauetukset sallivat tai pakottavat sellaiseen aikakäsitykseen, jossa mennyt, nykyhetki ja tuleva ovat sykliisessä suhteessa toisiinsa: mennyt on sulautunut nykyhetkeen, jossa on jo tuleva.

Voidaankin ajatella rinnasteisesti, että tuotetaan eräänlainen elämyksellisten menetelmien elämäkertaketju, progressiivisesti etenevien toiminnallisten harjoitusten prosessointi ja tunnekokemusten ketju.

Erilaisten toiminnallisten harjoitusten avulla, mitä ne sitten ovatkin, kiipeilyä tai eräretkiä, edetään helpommasta vaikeampaan, ryhmä- ja yksilökriisien kautta kaverien ja kumppanien huomiointiin ottamiseen ja tukemiseen. Nämä toiminnot sidotaan aikakäsitykseen, jossa menneen ajan minuutta käydään läpi sitomalla se nykyhetkeen valmistautuen tulevaan. Elämykselliset menetelmät tuottavat lapsille ja nuorille aitoa arjen draamaatiikkaa, jossa taistellaan ruoasta, eksytään pime-

ään metsään, etsitään kotia ja turvaa, opitaan kestämään odottamista ja hiljaisuutta sekä kohtamaan näihin tekijöihin liittyvät tunteet. Seikkailusta tulee osa arjen draamaatiikkaa, jossa luottamus aikuisiin ja kavereihin horjuu mutta jossa luottamus on mahdollista löytää ja kohdata. On mahdollisuus tulkita, mitä lapsi ja nuori ajattelee, kun syntyy konflikti. Miksi minä en uskalla enää edetä? Keneen voin luottaa? Keskeisenä nousee esille kaksi tekijää: 1) Miten lapsi ja nuori kokee luottamuksen ja turvan ja 2) millaisia ovat muistot erilaisista tilanteista eri konteksteissa ja miten lapsi ja nuori orientoituu niiden kautta tulevaan.

KRIITTINEN SUHTAUTUMINEN "MIEHEN MALLIIN"

Lasten ja nuorten ryhmätoimintakyky voi pienryhmätoimintaa aloitettaessa olla niin heikko, että ajallisten puitteiden on oltava hyvin väljiä ja toimintasykliä hyvin lyhyitä. Poikien kanssa työskenneltäessä on myös nähtävä mytologisen "miehen malli" -käsitteen hyvät ja huonot puolet. Miehen mallin käsite sisältää impliittisenä kulttuurillisesti omaksuttuna varauksena suorituskeskeisen yksin selviämisen ajatuksen. Sen mukaan miehen persoona ja identiteetti ovat valmiita; kunhan niitä vain rasitetaan tarpeeksi, niin kasvua tapahtuu. Eräänlainen yltiöindividualistinen metsämiesfilosofia. Tällöin on riskinä, että alkuvaiheen voimavarat jäävät arvioimatta ja nuorelle jää yksi lisäkokemus epäonnistumisten ketjuun. Tämä näyttää olevan arkipäivää varsinkin koulujen isoissa ryhmissä. Mieheen pojat suhtautuvat usein vallankäyttäjänä ja taistelevana yksilönä. Sitä kuvaavat hyvin heidän minulle ja työparilleni antamat roolinimet (Seikkailija, Veikka, Kakosisä, Valmentaja, Asianajaja, Don Corleone ja McGyver). Rinnalle pitäisi tuoda käsitys miehestä kuuntelevana, sovittelevana, toisten tarpeita huomioon ottavana, tunteita tulkitsevana ja tunteitaan näyttävänä ryhmäolentona.

Kysyn, mitä miehen malli sisältää. Oireilevien ja käytöshäiriöisten lasten kohdalla perinteinen "miesnäkökulma" kasvatuksessa – viekää metsään ne häiriköt oppimaan ja kasvamaan – ei toimi, vaan se on käänteinen. On vahvistettava etukäteen erilaisin tekniikoin voimavaroja, jotta lapselle ja nuorelle syntyy kyky nauttia luonnosta ja hiljaisuudesta. Pienin askelin edetään viriketuvasta yksinkertaisiin henkisiä voimavaroja vaatiiviin asioihin. Auttajana ja kasvattajana minun on

ollut usein vaikeaa ymmärtää, miten paljon näille lapsille ja nuorille on annettava turvaa ja läheisyyttä, jotta he suoriutuvat pientenkin arjen esteiden yli.

Toiminnallisissa kontekstissa tilanteen dramaatiikan avulla saadaan tunnekanavia auki. Näissä tilanteissa nousevat esiin lapsen hylkäämisen kokemukset sekä näkymättömyyden kokemus ja siihen kasvanut pohjaton epäluottamus aikuisiin.

Toiminnallisen harjoituksen yhteydessä 7–15-vuotiaat pikkupojat kertovat ja tuottavat tunnekokemuksistaan informaatiota ajoittain suhteellisen avoimesti. Harjoituksissa ja vuorokausia kestävien leirien yhteydessä olen havainnut sellaisen erityispiirteen, etteivät pojat kerro omasta yksilöhistoriastaan kuin usein vasta vuosia kestäneen yhteistyön ja syntyneen luottamuksen jälkeen.

Monesti minua mietityttää, miten ihmeessä lapsi voi tulla kuulluksi ja miten lapsen mielipide voidaan selvittää kliinisisä olosuhteissa, koska tunnekokemusten esille tuominen vaatii toiminnallisissakin harjoituksissa hyvin monipuolista tilanne- ja aikavariaatiota. Onko kliininen arviointikulttuuri syntynyt palvelemaan aikuisten psykoanalyttisiä ja lääketieteellisiä työkäytäntöjä? Tuotetaanko analyysiä enemmän kuin konkreettista tukea arkeen? Estääkö medikalisoitunut ja opetusohjelmiin sidottu työmenetelmävälineistö kuulemasta oireilevien lasten ja nuorten todellisia tarpeita? Varsinkin pienten poikien (7–13-vuotiaat) ollessa kyseessä autenttisen kommunikaation tuottaminen lastensuojelun pojilla on hyvin satumanvaraista ja vähäistä sekä liittyy yksittäisiin toimintatilanteisiin ja tapahtumiin, joita on vaikea ennakoida.

Elämyksellisten menetelmien etuna on se, että niissä rakennetaan ja kohdataan aitoja arjen tilanteita. Lapset ja nuoret voivat myös itse osallistua toiminnan sisällön suunnitteluun, työmenetelmien valintaan ja kehittämiseen sekä toiminnan ajallisen keston määrittelyyn ja tulla sitä kautta tarpeineen kuulluksi.

LASTEN JA NUORTEN MAHDOLLISUUDET JA TARPEISIIN VASTAAMINEN

Lastensuojelun avohuollon asiakkaina on paljon lapsia, joiden elämän täyttävät päivittäiset hässäkät kotona, koulussa ja kasvuympäristössä. Tulevaisuus on epävarma ja pelottava, menneisyys on pirstaleinen ja negatiivisten muistojen sävyttämä.

Näille lapsille koti, koulu ja kasvuympäristö muodostavat negatiivisen palautteen kehän. Monelle varhaisnuorelle oman kasvuympäristön, ostarin tai lähiön ”jengi tai porukka” voi olla ainoa paikka, jossa lapsi saa positiivista palautetta. Vahvassa sitoutumisessa vertaisryhmään on kuitenkin se ongelma, että positiivista palautetta saa myös epäsosiaalisista teoista – ryyppäämisestä ja rikoksisista. Kun asemaa ei saa aikuisten ”normaalissa” järjestelmässä, niin sosiaalisen arvostuksen ja aseman saa vertaisryhmässä, jos aina siinäkin.

Bardy ja Barkman (2001, 2005) nostavat esiin lastensuojelutyössä pinnan alle jäävän päätelmän. Kaltoin kohdeltujen lasten ja heidän vanhempiansa kanssa tehtävän työn ydinalueisiin kuuluvat tunteiden kohtaaminen, niiden esiin houkuttelu ja niiden kanssa pärjääminen, jotta uudet ja parantavat hahmotukset pääsevät tukemaan kehitystä.

Voisivatko elämykselliset menetelmät olla yksi täydentävä osa avohuollon lastensuojelupalveluissa? Tarvitaanko opetustoimen ja nuorisotyön ohella lisävahvistusta, lastensuojelullisen näkökulman sisältämää toiminnallisuutta? Millaista asiantuntijuutta tarvitaan? Bardyn ja Barkmanin (2001) mukaan ei kuitenkaan tarvitse olla kyse psykiatrian reviiiristä, vaan arkisen kanssakäymisen rikastuttamisesta niin, että emotionaalisesti merkitykselliset kohtaamiset olisivat mahdollisia.

Lapset ja nuoret tarvitsevat kiireettömiä ja väljiä puitteita tuekseen. Taloudellinen huono-osaisuus ja suoranainen köyhyys edellyttävät hengähdystaukoa arjen paineista. Lapsille ja nuorille kohdennetuissa toiminnallisissa avohuollon palveluissa tämä edellyttää turvallisia ja tasokkaita puitteita, jotta vähempiosaisen lasten oman arvontunto nousee. Tasokas ja aintu-laatuinen toiminta nostaa lapsen ja nuoren sosiaalista asemaa. Tällaisen erityistuen tarpeessa olevia lapsia on oman kokemukseni mukaan ainakin reilut 10 prosenttia kouluikäisten populaatiossa pääkaupunkiseudulla.

Aika, jota elämme, sisältää kovia ja teknisiä arvoja. Rakenteista ja ulkoisten olosuhteiden vaikutuksesta lapsen ja nuoren kehitykseen ei ole soveliaista puhua. Köyhyyttä ei ole, vaan ongelmalapset tulevat ”normaaleista” perheistä. Onko näin? Lasten ja nuorten ongelmat yksilöllistetään itsetuntotaudeiksi. Köyhyys ja yhteiskuntaluokka on ”oirekeskustelussa” vaihdettu minäkuvaan ja itsetuntemukseen, ”tahdon sairauksiin” (Vehviläinen & Paju 2001, 218). Mitä kertoo se, että

toiminnallisiin pienryhmiimme valikoituvista lapsista ja nuorista on kuluneiden viiden vuoden aikana keskimäärin kaksi kolmasosaa tullut pienituloisista ja köyhistä perheistä, joiden taloudelliset resurssit ovat heikot, ja että pahoinvointi ja oireilu näyttää keskittyvän erityisesti pienituloisten kotitalouksien vuokralähiöihin?

Lastensuojelun avohuollon asiakkaana on tänä päivänä myös sellaisia erityistä kohdennettua tukea tarvitsevia lapsia ja nuoria, jotka jäävät palvelujärjestelmässämme näkymättömiksi siihen saakka, kunnes tilanne kriisiytyy riittävän pahasti. Avohuollon asiakkuudessa voi olla alueesta riippuen jopa 8–9 prosenttia lapsipopulaatiosta. Puutteellista perushoivaa ja eritasoista oireilua pottee 10–29 prosenttia lapsipopulaatiosta riippuen käytetyistä arviointi- ja tutkimusmenetelmien mittareista.

Palvelurakenteessa oireilevan lapsen ja nuoren toiminnallinen kuntoutus perustuu diagnoosiin. Mitä apua lapselle ja nuorelle on käytöshäiriö- tai ylivilkkausdiagnoosista, jos se johtaa arjen palvelurakenteessa esimerkiksi erityisluokkasijoitukseen, jossa iso määrä oireilevia lapsia on koottu samaan luokkaan?

Lastensuojelun sijoitusprosessi voi kestää tilanteen kriisiytyttyä useita kuukausia sopivan sijoituspaikan löytämiseksi tai paikan saamiseksi las-

tensuojelutoimenpitein. Tuona aikana varsinkin nuorilla käynnistyy usein ”kiihdytysjakso” rikoksiin ja päihiteisiin. Tässä vaiheessa lapsi ja nuori voi olla jo syrjäytynyt itselleen tärkeistä instituutioista, kuten koulusta. Lapsi ja nuori ei kykene täyttämään ”normaalia” ja ”kohtuullista” yhteisön määrittelemää kvalifikaatiovaatimusta.

Onko luonnonlaki, etteivät instituutiot muutu, vaan lapsen on muututtava vastaamaan ”normaalin” instituution tarpeita. Miten toiminnallisesti voitaisiin vastata näihin tilanteisiin, kun muut instituutiot ovat jo luopuneet lapsen auttamisesta ja jäljellä ovat vain lastensuojelu ja poliisi.

Voidaan ajatella niin, että toiminnallisuuden kautta avohuollossa oleva lapsi ja nuori löytäisi sellaisen ilmaisukanavan, jossa hän kokisi tulevansa ilmaistuksi ja huomatuksi, kuulluksi ja arvostetuksi. Lapsi ja nuori tarpeineen nostettaisiin näkyväksi. Avohuolto sisältäisi osalle lapsista ja nuorista pitkäjänteistä ja konkreettista toiminnallisuutta, joka olisi tunnustettu osa alueiden moniammatillisissa lastensuojelukäytännöissä, ja sen kehittäminen otettaisiin yhdeksi osaksi lastensuojelutyön monipuolistamisessa, trendiksi nousseen vanhemmuuden tuen rinnalla. Toiminnallisuus on yksi avain laadukkaampaan kuulemiseen ja keino vastata konkreettisesti lasten ja nuorten tarpeisiin.

KIRJALLISUUS

Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna: Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. Yhteiskuntapolitiikka 66 (2001): 3, 199–209

Vehviläinen, Jukka & Paju, Petri: Meil on metsässä

nuotiopiiri. Nuorisoprojektit yhteiskunnallisen vallan käyttäjinä. Teoksessa: Suutari, Minna (toim.): Vallatomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura, 2001.